Heini Kainulainen
OTT, dosentti, Helsingin yliopisto & Turun yliopisto

Eduskunnan lakivaliokunta
Kuuleminen 22.4.2022

Asia: Hallituksen esitys eduskunnalle seksuaalirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi (HE 13/2022 vp ym. aloitteet)

Kiitos lakivaliokunnalle mahdollisuudesta antaa asiantuntijalausunto. Pidän seksuaalirikoksia koskevan rikoslain 20 luvun muuttamista tärkeänä ja kannettavana uudistuksena. Kansainvälisissä keskusteluissa on korostettu suostumusperustaisia raiskaussäännöksiä ja myös kansalaisaloite Suostumus2018 nosti tämän esille. Otan lausunnossani kantaa lähinnä vain raiskauksen tunnusmerkistöihin liittyviin kysymyksiin.

Peruslähtökohta uudistuksessa kannatettava

Raiskausrikoksia koskevien tunnusmerkistöjen muuttaminen tulee vahvistamaan seksuaalista itsemääräämisoikeutta ja rikoslain antamaa suojaa seksuaalista väkivaltaa kokeneille ihmisille. Raiskaus on hyvin sukupuolittunut ilmiö, sillä raiskauksen uhri on tyypillisesti nainen, kun taas raiskauksen tekijä on mies. Uudistus tulee parantamaan kaikkien sukupuolien, mutta erityisesti naisten seksuaalista itsemääräämisoikeutta. Ehdotettu perustunnusmerkistö raiskauksesta (RL 20:1) on pääpiirteissään kannatettava. Perusteltua on, että tunnusmerkistön lähtökohtana on vapaaehtoinen osallistuminen sukupuoliyhteyteen. Perusteltua on myös se, että laintasolla nostetaan esille niitä erilaisia tilanteita, joissa uhri ei ole voinut muodostaa tai ilmaista tahtoaan. Tällä hetkellä lainsoveltamiskäytännöissä on ilmennyt harmaita alueita, joissa lainsoveltajilla on ollut vaikeuksia tunnistaa seksuaalista väkivaltaa. Nyt ehdotettu uusi säännös tulee parantamaan tilannetta.

Käsillä olevassa hallituksen esityksessä on aikaisempia esityksiä hieman paremmin kuvattu sellaisia käytännön elämässä esiintyviä tilanteita, joissa seksuaalista väkivaltaa tapahtuu. Esimerkiksi pelkotilan käsittelemisen ja siihen liittyen lamaantumisen esille tuominen on hyödyllistä lainsoveltajille. Hallituksen esityksessä on kiinnitetty huomiota myös lähisuhde- ja parisuhdeväkivaltaan, mikä on tärkeää. Lainsoveltamiskäytännöissä on ollut selkeitä vaikeuksia tunnistaa parisuhteessa tapahtunutta seksuaalista väkivaltaa ja soveltaa nykyisiä raiskaussäännöksiä.

Muutostarve

Raiskausta koskevaan tunnusmerkistöön olisi kuitenkin perusteltua nostaa esille haavoittuva asema, mikä sieltä nyt puuttuu. Tämän lisäksi ko. tunnusmerkistöstä olisi mielestäni syytä poistaa vaatimus ”erityisen” valta-aseman käyttämisestä.

En myöskään näe tarvetta säännökselle seksuaalisesta hyväksikäytöstä (RL 20:5). Mielestäni nyt ehdotetussa säännöksessä kuvatut tilanteet ovat sellaisia, joiden tulee sisältyä raiskauksen perustunnusmerkistöön.

Valta-aseman käyttäminen ei edellytä ”erityisyyttä”

Valta-aseman väärinkäytöllä viitataan hallituksen esityksen mukaan tilanteisiin, joissa toisella on henkinen yliote tai valta vaikuttaa seksuaalisen väkivallan kohteen etuun tai asemaan. Kyse voisi olla työsuhteista, taloudellisista valtasuhteista, valmennussuhteesta, uskonnollisesta tai henkisestä auktoriteetista sekä käytännön avun tarpeeseen perustuvista valtasuhteista. (s. 104) Mielestäni tällaisilta valtasuhteilta ei ole perusteltua edellyttää ”erityisyyttä” varsinkin kun valta-aseman väärinkäytön edellytetään laissa olevan lisäksi vakavaa.

Haavoittuva asema lain tasolle

Haavoittuvuudesta puhuttaessa tarkoitetaan usein sellaisia ihmisryhmiä, jotka ovat riippuvuussuhteessa tai muulla tavalla valta-asetelmaltaan heikossa tai alisteisessa asemassa. Kyseessä on usein sellaisia henkilön ominaispiirteisiin liittyviä tekijöitä, kuten alaikäisyys, vammaisuus, vakava sairaus, etniseen tai sukupuoli- tai seksuaaliseen vähemmistöön kuuluminen. Myös elämäntilanteeseen liittyvä tekijä, kuten päihderiippuvuus, asunnottomuus, paperittomuus ja muu epävarmuus turvapaikan tai oleskeluluvan saamisessa voi tuottaa haavoittavuutta.

Tutkiessani raiskausrikosten käsittelemistä rikosprosessissa yhdessä kollegoideni kanssa vuonna 2020 havaitsimme, että huomattavan monissa poliisin, syyttäjän ja tuomioistuimen käsittelemissä raiskausrikoksissa oli kyse haavoittuvassa asemassa olevista uhreista. Tutkimusaineistomme mukaan analysoimissamme tapauksissa esiintyi usein myös tyypillisesti *useita* haavoittuvuudesta kertovia seikkoja. Poliisilla näin oli 42 prosentissa tapauksista, syyttäjällä lähes 50 prosentissa ja käräjäoikeudessa lähes 60 prosentissa tapauksista. Haavoittuvuus liittyi tutkimuksessamme uhrin ominaisuuksiin, kuten nuoreen ikään, vammaisuuteen tai maahanmuuttajataustaan. Haavoittuva tila tapahtumahetkellä liittyi esimerkiksi päihteiden käyttöön, nukkumiseen tai uhrin pelkotilaan. Haavoittuvuudesta kertovat tekijät vaikuttivat selvästi osapuolten välisiin voimasuhteisiin, mutta niille ei annettu lainsoveltamiskäytännöissä riittävästi merkitystä arvioitaessa oikeudellisesti sukupuoliyhteyden vapaaehtoisuutta. Tämän epäkohdan korjaaminen vaatii muutosta.

Nyt ehdotetun rikoslain 20 luvun 1 pykälän toisen momentin 3) kohdan luettelo ei ole tyhjentävä, vaan huomioon voi tulla ”muu näihin rinnastettava syy”. Tällainen avoin säännös on mielestäni erittäin perustelu ja sen avulla voisi sinänsä antaa merkitystä uhrin haavoittuvuudelle. Pidän kuitenkin parempana rikosoikeudellisena sääntelynä sitä, että haavoittuvuus nostettaisiin selkeästi lain tasolla esille. Kun haavoittuvuus nostetaan lakitekstiin, se tukee

tavoitetta vahvemmasta seksuaalisesta itsemääräämisoikeudesta arvioitaessa sukupuoliyhteyden vapaaehtoisuutta.

Seksuaalinen hyväksikäyttö osaksi raiskauksen perustunnusmerkistöä

Hallituksen esityksessä katsotaan, että seksuaalisessa hyväksikäytössä on kyse moninaisista erilaisista suhteista ja tilanteista, joissa seksuaalisen väkivallan kohde on tekijään nähden heikommassa tai alisteisessa asemassa (s. 111). Esimerkiksi tämän säännöksen kolmannessa kohdassa puhutaan henkilöistä, jotka ovat hoidettavina sairaalassa tai muussa laitoksessa (s. 114). Käsittääkseni kaikissa säännöksen kuvaamissa tilanteissa on kysymys teoista, joiden pitäisi kuulua raiskauksen perustunnusmerkistön alaan. Uudistuksen tarkoituksena on vahvistaa seksuaalista itsemääräämisoikeutta siten, että se perustuu vapaaehtoisuuteen. Seksuaalisen väkivallan kohteeksi joutuneita uhreja pitäisi kohdella yhdenvertaisesti, eikä heidän välilleen ole tarpeellista rakentaa tällaisia erilaisia rikoslain tuottamia asemia. Muuttamalla raiskauksen tunnusmerkistöä siten, että valta-aseman käyttämisestä poistetaan sana ”erityinen” ja lisäämällä tunnusmerkistöön ”haavoittuva asema” päästään käsitykseni mukaan kattamaan nyt seksuaalisessa hyväksikäytössä kuvatut tilanteet ja tämä säännös voidaan tässä muodossa poistaa.

Helsingissä 20.4.2022

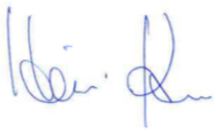

Heini Kainulainen
Dosentti

Heini Kainulainen
20.4.2022

Taustamateriaali: Tehoton rikosprosessi ongelmana

Raiskauksissa tapausten piiloon jääminen on yleistä. Suurin osa tapahtuneista raiskauksista jää piiloon eikä tule koskaan viranomaisten tietoon. Raiskaus on hyvin traumaattinen kokemus, ja vain pieni osa raiskatuista uskaltaa tehdä rikosilmoituksen poliisille. Häpeä, itsensä syyttäminen, huoli muiden reaktioista ja koston pelko ovat esimerkkejä syistä, joiden takia monet vaikenevat. Raiskauksen tekijä on useissa tapauksissa läheinen henkilö uhrille ja uhri tuntee huolta niin itselleen kuin tekijälle rikosprosessista aiheutuvista seurauksista.

Kansainvälisten tutkimusten mukaan raiskausten ilmitulo vaihtelee 5–20 prosentissa, ja Suomessa se vaikuttaa jäävän alle 10 prosenttiin. Piiloon jäävien tapausten määrää olisi syytä pyrkiä vähentämään kannustamalla raiskauksen uhreja tekemään rohkeasti rikosilmoituksia. Uhrien pitäisi myös pystyä luottamaan siihen, että heitä kohdellaan rikosprosessissa sensitiivisesti, ja heihin kohdistunut rikosepäily selvitetään ammattitaitoisesti ja joutuisasti. Esimerkiksi Helsingin Sanomissa Paavo Teittisen kirjoittaminen juttujen (13.1.2022; 16.1.2022) mukaan tässä asiassa olisi parantamisen varaa. Myös apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalainen käynnisti asiasta selvityksen tammikuussa 2022.

Raiskauksen uhrin kohtelemisella on vaikutusta siihen, miten hyvin rikosepäilyjä pystytään tutkimaan. Raiskauksen uhrin kunnioittava ja hienotunteinen kohteleminen on edellytys sille, että uhri voi ryhtyä puhumaan kipeistä ja traumaattisista tapahtumista poliisille.

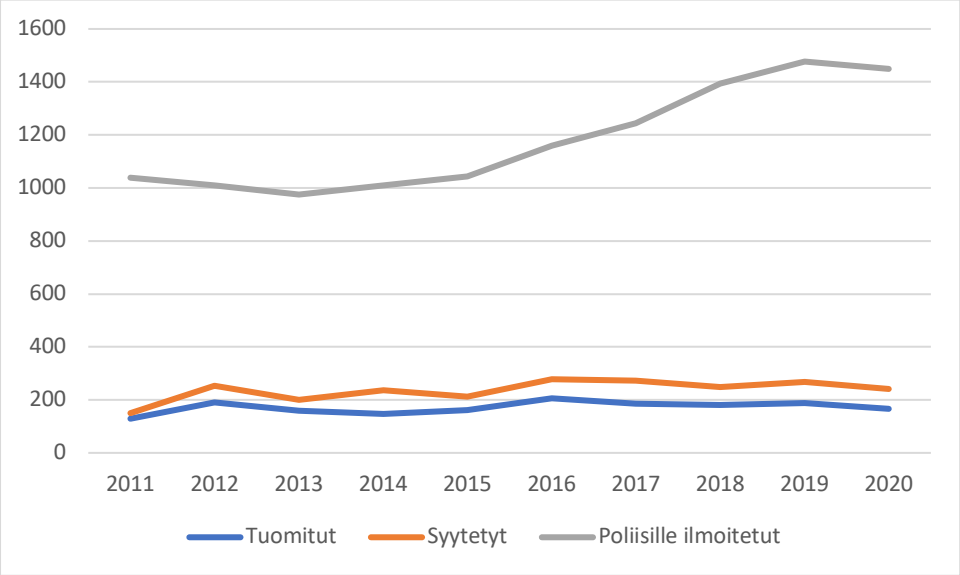

Kuvio 1 Raiskausrikosten (RL 20:1–3) eteneminen rikosprosessissa vuosina 2011–2020

Raiskausrikoksissa voi puhua eräänlaisesta rankaisemattomuuden kulttuurista, koska rikosprosessin läpivienti on heikkoa. Lukuisissa kansainvälisissä tutkimuksissa on kiinnitetty

huomiota siihen, että poliisin syyttäjälle siirtämien raiskausrikosten lukumäärä on ollut pieni ja se on pienentynyt entisestään, kun tarkastellaan syyttäjän tuomioistuimeen asti viemiä raiskaustapauksia. Rikosprosessi on ollut tehoton myös Suomessa. Esimerkiksi viimeisen kymmenen vuoden aikana poliisille (esitutkintaviranomaisille) on ilmoitettu keskimäärin noin 1 200 raiskausrikosta (RL 20:1–3) vuodessa. Syyttäjä on puolestaan nostanut lähes 240 syytettä vuodessa ja käräjäoikeudessa tuomittuja (syyksi lukevia tuomioita) on ollut keskimäärin noin 170 vuodessa. Prosentuaalisesti tarkasteltuna tämä tarkoittaa, että syyttäjä on nostanut syytteen noin 20 prosentissa tapauksia, kun se lasketaan poliisille ilmoitetuista raiskauksista. Syyksi lukevia tuomioita raiskausrikoksista on puolestaan annettu lähes 15 prosentissa tapauksia laskettaessa luku poliisille ilmoitetuista raiskauksista.

Rikosprosessin heikkoa läpivientiä selittävät niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin useat tekijät. Tuntemattomien miesten tekemissä päällekarkauksissa tekijää ei ole onnistuttu identifioimaan, poliisi ei ole pitänyt tapausta rikoksena, raiskauksen uhri on halunnut vetäytyä rikosprosessista, syyttäjän mukaan näyttö ei ole riittänyt syytteen nostamiseen tai syyte ei ole menestynyt tuomioistuimessa. Esitutkintaviranomaisia, syyttäjiä ja tuomioistuimia koskevia tilastoja laaditaan hieman eri perusteilla. Näistä varaumista huolimatta on selvää, että raiskausrikosten käsittelemisessä rikosprosessissa olisi myös Suomessa tehostamisen varaa.

Yhtenä pysyvänä ongelmana on ollut, että parisuhteessa ja seurustelukumppaneiden välillä tapahtunutta seksuaalista väkivaltaa ei ole tunnistettu. Myös tutustumistilanteissa tapahtuneen seksuaalisen väkivallan tunnistamisessa on ilmennyt jatkuvasti ongelmia. Näissä tapauksissa lainsoveltamiskäytännöissä on usein arvioitu osapuolten välisen suhteen perusteella, onko uhri ollut suostuvainen sukupuoliyhteyteen. Nyt käsillä oleva uudistus ei tule siten olemaan täysin vieras tai uusi asia lainsoveltajille, mutta se tulee selkiyttämään tapausten oikeudellista arviointia, kun sukupuoliyhteyden vapaaehtoisuus on ensisijainen tunnusmerkistötekijä.

Nykyisen raiskausrikoksia koskevan lainsäädännön ongelmana on ollut, että rikoksen oikeudellisessa arvioinnissa keskeisenä on pidetty fyysisen väkivallan tai sen uhan käyttämistä, vaikka sinänsä rikoslaki olisi antanut mahdollisuuden arvioida myös uhrin avutonta tilaa. Vielä voimassa olevan rikoslain 20 luvun 1 pykälän toisen momentin mukaan raiskauksesta voi olla kyse tilanteissa, joissa tekijä käyttää hyväksi sitä, että toinen tiedottomuuden, sairauden, vammaisuuden, pelkotilan tai muun avuttoman tilan takia kykenemätön puolustamaan itsenään tai ilmaisemaan tahtoaan. Tämän momentin soveltaminen on ollut poliiseille, syyttäjille ja tuomareille vaikeaa. Tutkijakollegoideni kanssa tekemäni tutkimuksen mukaan avutonta tilaa tulkittiin äärimmäisen suppeasti. Erityisesti suhtautuminen uhrin kokemaan pelkotilaan, lamaantumiseen, nukkumiseen tai runsaaseen alkoholin käyttöön muodostui selkeäksi kipupisteeksi oikeudellisessa harkinnassa. Meidän tutkijoiden analysoimissa tapauksissa oli kuitenkin selkeästi käsillä sellaisia tekijöitä, joiden perusteella me olisimme arvioineet uhrin avutonta tilaa toisella tavalla kuin lainsoveltamiskäytännöissä tehtiin.

Kiinnitimme tutkimuksessamme huomiota myös siihen, että poliisin, syyttäjien ja tuomareiden laatimien ratkaisujen perusteella osa raiskauksen kohteeksi joutuneista uhreista oli ominaisuuksiensa tai tilanteeseen liittyvien piirteiden takia haavoittuvassa asemassa. Lukemissamme rikosprosessissa käsitellyissä tapauksissa haavoittuvuus liittyi esimerkiksi uhrin nuoreen ikään, uhrin ja tekijän väliseen ikäeroon, uhrin kehitysvammaan tai

riippuvuussuhteeseen tekijästä. Tämän lisäksi kiinnitimme huomiota parisuhteen kontekstiin, ja erityisesti parisuhteessa aikaisemmin esiintyneeseen vakavaan väkivaltaan, mille pitäisi antaa nykyistä enemmän merkitystä tutkittaessa raiskausrikosta ja arvioitaessa osapuolten käyttäytymistä raiskauksen tapahtumishetkellä. Aikaisemmin koettu väkivalta parisuhteessa, ja väkivalta tai sen uhka raiskaustilanteessa rajoittaa uhrin toimijuutta, jolloin arvioinnissa lähtökohtana pitäisi olla, että sukupuoliyhteys ei ole ollut vapaaehtoista.

Käytettyjä lähteitä

Alaattinoğlu, Daniela, Kainulainen, Heini, Niemi, Johanna (2020). Raiskausrikosten eteneminen rikosprosessissa. Turun yliopisto: Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusraportteja ja katsauksia 1/2020.
Saatavilla: https://www.utu.fi/sites/default/files/public%3A//media/file/raiskausrikosten-eteneminen-rikosprosessissa-2020.pdf

Kainulainen, Heini (2021). Våldtäkt: Myter och verklighet. JFT. *Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland* (157) 4–5/2021, 373–391.

Kainulainen, Heini (2017). Raiskaus: myyttejä ja todellisuutta. Teoksessa Niemi, Johanna, Kainulainen, Heini, Honkatukia, Päivi (toim.): *Sukupuolistunut väkivalta. Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma.* Tampere: Vastapaino, 214–231.

Kainulainen, Heini (2006). Raiskausten käsitteleminen rikosprosessissa uhrin näkökulmasta. Teoksessa Lohiniva-Kerkelä, Mirva (toim.): *Väkivalta. Seuraamukset ja haavoittuvuus.* Helsinki: Talentum, 79–94.

Kainulainen, Heini (2004). *Raiskattu? Tutkimus raiskausten käsittelemisestä rikosprosessissa.* Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Julkaisuja 212. Saatavilla: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152471/212_Kainulainen_2004.pdf?sequence=1